

Definition of Labour Terminology in the Agricultural Sector

Zeki Bayramoğlu^{1,a,*}, Merve Bozdemir^{1,b}

¹Agricultural Economics, Faculty of Agriculture, Selçuk University, 42250 Konya, Turkey

*Corresponding author

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p><i>Research Article</i></p> <p>Received : 01/02/2020 Accepted : 08/02/2020</p> <p>Keywords: Labor Agriculture Agricultural labor Terminology Labour Economics</p>	<p>Labor is the efficient part of the population in production. Total labor supply that occurs subject to the developments in the population and labor demand that shapes according to the economic conditions; are two basic elements of market formation. Labor markets can be defined as a social organization where supply and demand are met and wage occurs. Labor market among all market structures are in such position that is significantly affected by other units of the economy and highly affects them due to its functioning and features. Therefore, during the production process and planning, it is necessary to analyze the labor markets in detail. The agricultural labor market within the labor markets which forms the basis of the economy and contributes to other markets from various sources, needs to be analyzed. The agricultural labor should be analyzed and classified because of the following reasons; the agricultural labor has direct contribution in the use of natural resources and capital elements in agricultural sector; the labor is used more intensively in the unit area in agricultural activities compared to other sectors; transfer of labor is realized from the agricultural sector to other sectors; agricultural labor composes the source of the hidden unemployment and structural unemployment. In addition, labor in agricultural sector should be classified in order to determine the types of labor force to be used in data formation for public institutions / organizations and to facilitate access to the correct decision processes in the projects and policies to be created by contributing to obtaining reliable statistical data. In line with those determined objectives, this study was carried out to determine the types of labor force in the agricultural sector, to combine the conceptual definitions made and to provide semantic integrity in the literature.</p>

Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi, 8(3): 773-783, 2020

Tarım Sektöründe İşgücü Terminolojisinin Tanımlanması

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p><i>Araştırma Makalesi</i></p> <p>Geliş : 01/02/2020 Kabul : 08/02/2020</p> <p>Anahtar Kelimeler: İşgücü Tarım Tarımsal işgücü Terminoloji İşgücü ekonomisi</p>	<p>İşgücü, nüfusun üretimde etkin olan bölümüdür. Nüfustaki gelişmelere bağlı olarak oluşan toplam işgücü arzı ve ekonomik koşullara göre şekillenen işgücü talebi; piyasa oluşumunun iki temel unsurudur. İşgücü piyasaları; arz ve talebinin karşılaştığı, ücretin oluştuğu sosyal bir organizasyon olarak tanımlanabilir. Tüm piyasa yapıları içerisinde işgücü piyasası; işleyişi ve özellikleri nedeniyle ekonominin diğer birimlerinden önemli ölçüde etkilenen ve bunları yüksek oranda etkileyen konumdadır. Bu nedenle üretim sürecinde ve planlamasında işgücü piyasalarının detaylı analiz edilmesi gerekmektedir. İşgücü piyasaları içerisinde; ekonominin temelini oluşturan ve diğer piyasalara çeşitli kaynaklardan katkı sağlayan tarımsal işgücü piyasasının analiz edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü tarım sektöründeki doğal kaynakların ve sermaye unsurlarının kullanımında doğrudan işgücünün katkısının olması, diğer sektörlerle kıyasla tarımsal faaliyetlerde işgücünün birim alanda daha yoğun kullanılması, tarım sektöründen diğer sektörlerle işgücü transferlerinin gerçekleştirilmesi, tarımsal işgücünün gizli işsizlik ve yapısal işsizliğin kaynağını oluşturması gibi nedenlerle tarımsal işgücünün incelenmesi ve sınıflandırılması gerekmektedir. Ayrıca kamu kurum/kuruluşları için veri oluşumunda kullanılacak işgücü çeşitlerini belirlemek, güvenilir istatistik verilerin elde edilmesine katkıda bulunarak planlanan projelerde ve oluşturulacak politikalarda doğru karar süreçlerine erişimi kolaylaştırmak amacıyla tarım sektöründe işgücünün sınıflandırılması gerekmektedir. Belirlenen amaçlar doğrultusunda tarım sektöründeki işgücü çeşitlerinin belirlenmesi, yapılan kavramsal tanımlamaların bir araya getirilmesi ve literatürde anlamsal bütünlüğün sağlanmasına yönelik olarak bu çalışma gerçekleştirilmiştir.</p>

^a zbayramoglu@selcuk.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0003-3258-3848> | mbozdemir.akademi@gmail.com

^{id} <https://orcid.org/0000-0002-5323-2265>

Giriş

İşgücü; tüm makroekonomik değişmelerle yakın ilişki içerisinde olan bir kavramdır. Bu nedenle ekonomide hem yüksek düzeyde etkileyen hem de etkilenen bir faktör olarak rol alır. Makroekonomik problemlerin çözümü mikroekonomik olduğu için işgücünü anlamak ve anlamlandırmak için sektörel düzeyde ve işletmecilik özelinde incelemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Dünya genelinde gelişmiş ülke statüsünde yer alan tüm ülkelerde işgücü hizmetler sektöründe yoğunlaşmaktadır. Yüksek gelir elde eden ülkelerde hizmet sektöründe istihdamın artmasının sebebi imalat üretiminde daha fazla hizmet kullanılmaya başlanmasıdır. Bu doğrultuda gelişmekte olan ülkelerde tarımsal işgücü sahip olduğu popülasyon nedeniyle diğer sektörler açısından önemli bir işgücü kaynağı yaratmaktadır. Ekonomik büyüme ve gelişme sürecinde tarım sektöründeki fazla işgücü kırsalda iş çeşitliliğinin artırılması yoluyla veya diğer sektörlere yönlendirilerek yeni çalışma alanlarında istihdam edilmek kaydıyla işgücü piyasalarına dâhil olur (TARMAKBİR, 2018; Bayramoğlu ve Bozdemir, 2018). Bu nedenle tarım sektöründe sahip olunan işgücü kaynağının kavramsal olarak tanımlanmasına, analiz edilmesine, kayıt altına alınmasına ve üretim süreçleri için uzun vadede planlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde tarımsal işgücü çeşitli kanallardan (gizli işsizlik, yapısal işsizlik, kayıtdışı istihdam gibi) işgücü piyasalarına zarar verecek ve ekonomik büyüme ve kalkınma sürecini olumsuz etkileyecektir (Bozdemir ve Bayramoğlu, 2018).

İşgücünün üretim sürecinde planlanabilmesi ve etkin kullanımının sağlanabilmesi için öncelikle toplumsal değişimleri, sosyo-kültürel ve ekonomik dönüşümleri analiz etmeye ihtiyaç duyulur. Üretim sürecinin en önemli özelliği, uzun bir dönem için durağan olmaması, sosyal ve ekonomik değişimlerden doğrudan etkilenmesi nedeniyle her zaman bir değişim ve gelişim içerisinde olmasıdır. Bu dinamik süreçte üretim tekniklerinin, teknoloji kullanımının, işletme ölçeklerinin, istihdam alanlarının çeşitlenmesinin, bilgi düzeyinin artmasının, işgücü arzının nitelikler ve nicelik açısından farklılaşmasının; işgücünün verimi üzerinde yaratacağı doğrudan etki ve verim farklılaşmasının işgücü ücret karşılığında değişime neden olması kaçınılmazdır. Piyasada meydana gelen bu farklılaşmalar sektörel olarak işgücü statülerinin belirlenmesine ve işgücünün sınıflandırılmasına duyulan ihtiyacı artırmaktadır.

Tarımsal işgücü sahip olduğu işgücü potansiyelinin yanı sıra kırsal alanda özellikle son 10 yıl içerisinde yaşanan yapısal dönüşümler sonucunda ekonomik ve sosyolojik açıdan da önem arz etmeye başlamıştır. Kırsal alanın sosyo-ekonomik ve kültürel değişimi kırsal işgücünün farklılaşmasına zemin hazırlamıştır. Kırsal alanda göç temelli meydana gelen işgücü potansiyelindeki değişimler ve kırsal alanın içinde olduğu dönüşümlerin yeniden oluşturulacak politikalarla düzenlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Bayramoğlu ve Bozdemir, 2019). Bu nedenle tarım sektöründeki işgücü planlamasına yönelik eksiklerin neden olacağı olumsuzlukların engellenmesine yönelik olarak tarımsal işgücünün kavramsal tanımlanmasına ve sınıflandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Tarım sektöründeki işgücünün kavramsal tanımlaması ve sınıflandırması çeşitli kaynaklarda yer almasına rağmen günümüz işgücü piyasalarındaki özellikleri karşılama açısından bazı dezavantajlar söz konusudur. Örneğin; Açıl (1980), Kabukçu ve Oğuz (1998)'un referans kaynaklarında tarım sektörüne yönelik yapılan işgücü sınıflandırmasında kullanılan "yerli işgücü" kavramı anlamsal karmaşaya neden olmaktadır. Çünkü kaynaklarda bahsedilen yerli işgücü kavramı ikametgâh durumunu referans almaktadır. Oysa özellikle son 10 yıl içerisinde kırsal alanda yaşanan değişimler ve dönüşümler neticesinde kırsal alana yerleşmiş göçmen-mülteci tarım işçileri de vardır. Dolayısıyla tarım sektöründe yerleşik yerel ve yerleşik yabancı işgücü sınıflandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kavramsal karmaşa içerisinde örnekleri artırmak mümkündür. Ayrıca kavramsal farklılıkların yarattığı dezavantajlı durumlarda söz konusudur. Tarım sektöründe zaten zor olan işgücünün kayıt altına alınma durumu yaratılan kavram kargaşalarıyla daha da zorlaşmaktadır. Kamu kurumları tarafından kayıt altına alınamayan tarımsal işgücü verileri, istatistiki çalışmaların zorlaşmasına ve dolayısıyla sektöre yönelik planlanan projeler ve oluşturulacak politikalar için güçlükler neden olmaktadır. Ayrıca tarım sektöründe istihdam edilen işgücünün sınıflandırılmaması; oluşacak ücret karşılıklarında, aynı işe yapılan farklı ücretlendirmelerde (yerli-yabancı işgücü ayrımındaki gibi) haksız rekabete neden olarak piyasa yapısını bozan bir etki yaratacaktır. Bu olumsuzlukların bertaraf edilmesine katkı sağlamak, tarım sektörü ve tarımsal işgücüne yönelik yapılacak bilimsel çalışmalar için kaynak yaratmak amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

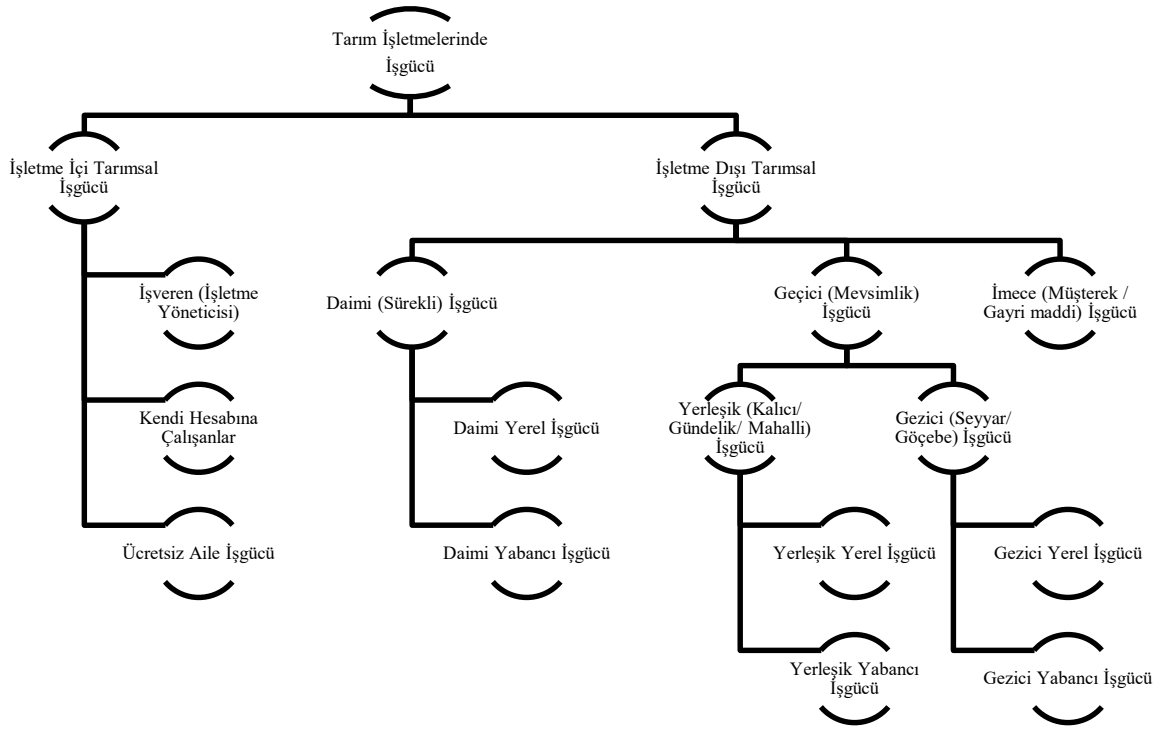
Materyal ve Yöntem

Materyal

Çalışma ikincil verilerden derlenmiş olup; konuyla ilgili kurum ve kuruluşların raporlarından, ulusal veya uluslararası literatürden, kitap ve makalelerden yararlanılmıştır. Kaynak taraması yapılarak hazırlanan ve terminolojiye katkı sağlaması beklenen araştırmada tanımlamalar farklı ifade biçimleriyle ele alınarak değerlendirilmiştir.

Metot

Tarımsal işgücü terminolojisinin oluşturulduğu bu çalışmada; bir tanımlamaya ait tüm bilgilerin elde edilebilmesine yönelik kavram odaklı bir araştırma yöntemi izlenmiştir. Kavram odaklı bir tanımlamanın yapılabilmesi için eş anlamlar ve eş değerler aynı kavramın altında toplanılmış, çok anlamlılık ifade edenler ise farklı ifadelerle tanımlanmaya çalışılmıştır. Her kavramın tanımlanmasında işgücünün özelliklerinin tanımlanmasına yönelik ifadeler kullanılmıştır. Çalışma kapsamında işgücünün özelliklerine yönelik; yaşam biçimleri, çalışma süreleri ve göçmen-mülteci olma gibi özellikleri dikkate alınarak işgücü kategorize edilmiş ve işgücünün sınıflandırıldığı bir şekil oluşturulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Tarımsal İşgücünün Terminolojik Gösterimi
Figure 1. Terminological classification of agricultural labour

Sonuçlar ve Tartışma

İşgücünün Tarihsel Gelişimi ve Tarımsal İşgücünün Değişimi

Ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için ülkelerin öncelikle üretim faaliyetlerinde bulunmaları gerekmektedir. Üretimin gerçekleştirilebilmesi için ise; işgücü, sermaye ve doğal kaynakların girişimci tarafından bir araya getirilmesine ihtiyaç duyulur. Girişimci bireysel nitelikleri sayesinde işgücünden farklılaşan bir insan kaynağıdır. Ekonomi kuramının var oluşu ve oluşturulan teorilerin temelinde işgücü daima diğer üretim faktörlerine göre biraz daha ön planda tutulmuştur. Çünkü insana ait gücün; değerlendirme ve muhakeme yeteneğinin kullanılmaması diğer kaynakların da atıl kalmasına neden olacaktır.

İnsanoğlunun göçebe hayattan yerleşik hayata geçmesi ve tarımsal faaliyetlerin başlaması sonrasında, işgücü tarımda etkin olarak kullanılmaya başlamıştır (Yüksel, 2014). Tarımda insan gücünün kullanımı ve topraktan faydalanma faaliyetleri dört aşamadan geçmiş ve tarımsal işgücünün temeli atılmıştır (Demirci ve Özçelik, 1990). Bu aşamalar; toplayıcılık, ilkel tarım, av ve balıkçılık ve son olarak çobanlık olarak geliştirilmiştir. Tarımsal üretimde faaliyete geçen işgücü önce bitkisel üretime başlamış daha sonra sırasıyla koyun, keçi, domuz ve sığırcı evcilleştirmiştir (Flannery, 1983; Legge, 1996). Tarımsal faaliyetlerin ilk aşamalarında kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işgücü üretimde etkin rol almıştır.

Antik dönemin önemli düşünür ve filozoflarından biri olan Sokrates (M.Ö. 469–399) iktisadi faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde tarım sektörü üzerinde durmuştur. Sokrates tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesinin diğer sektörel faaliyetlerin gelişimine de katkı sağlayacağını belirtmiş, zanaatkârlığı işgücünü ön plana çıkardığı için övmüştür (Günay, 2015). Aynı dönem içerisinde yaşayan ve

Sokrates'ten etkilenen Plato (Eflatun) (M.Ö. 427–347) her kişinin yaratılıştan belirli bir yetenek aldığını, bu nedenle insanların en iyi yapabilecekleri işlerde çalışmalarını gerektiğini savunarak iş bölümünün önemine vurgu yapmıştır (Rothbard, 1995). İş bölümünün yanı sıra kişisel yetenek ve becerilerin geliştirilmesi için mutlaka eğitimin önemsenmesi gerektiğini belirten Plato; eğitim sürecindeki aksaklıkların tüm sanat kollarına ve üretim süreçlerine zarar vereceğini belirtmiştir (Eflatun, 1980). Bu yönüyle Plato bireysel nitelikler sayesinde üretimin gelişeceğine vurgu yapmıştır. Genel olarak bireyselliğin vurgulandığı bu dönemde kendi hesabına çalışan işgücü ön plana çıkmış, iş bölümüne yapılan vurgu ise bütünsel bir işe yönelik imece işgücünün önemini artırmıştır. Bireysel niteliklerin ön planda olması ve tek bir alanda uzmanlaşma nedeniyle tarımda çalışma ilişkileri geri planda kalmış ve üretim sürecinde diğer mallara duyulan ihtiyaçların giderilmesi amacıyla takas yöntemi kullanılmıştır. Kendi hesabına üretimin neden olduğu kapalı ekonomik sistem nedeniyle tarım sektörüne yönelik çalışma ilişkileri geliştirilememiştir. Tarımda ücretli çalışma koşullarının oluşmaya başlaması Roma Dönemi'nde gündeme gelmiştir.

Roma dönemi (M.Ö. 509 - M.S. 476) yaşanan savaşlar ve benimsenen emperyalist politikalar nedeniyle askerlik ve hukuk alanında gelişmeler yaşanmış ve işgücü büyük oranda askerlikle ilgilenmiştir. Bu dönemde tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde savaşta esir alınan köleler görev almıştır. Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde toprak mülkiyeti ve kölelik düzeni bazı değişimlere uğramıştır. Lâtifundia adı verilen büyük toprak sahipleri, toprağın işlenmesinde çalışacak köle bulmakta zorlandıkları için topraklarını kira karşılığında üretime istekli kişilere ve özgür kölelere bırakmışlardır. Zaman içerisinde köleler toprağa bağlanmış ve toprağın asıl

sahiplerine karşı yükümlülükler edinmişlerdir. Toprak mülkiyetinin işletilmesi nedeniyle oluşan yükümlülükler; toprak köleliği (serflik) kavramını ortaya çıkarmıştır (Bocutoğlu, 2012). Üretim sürecinde önemli bir kaynak oluşturan işgücü ve işgücünün sahip olduğu üretim potansiyeli serflik sistemi nedeniyle toprağa bağlı kalınmasına neden olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen üretim; tarımda işçi-işveren ilişkisinin ve toprağa bağlılık nedeniyle daimi işgücü kaynağının oluşmasına neden olmuştur.

Orta Çağ (M.S. 476–1453) feodal düzeninde serfler ve köylü sınıfı üretimde senyöre bağımlı hâle gelmişlerdir. Serfler; senyörün arazilerinde haftanın belirli günleri çalışarak ürün yetiştiren ve bu ürünleri pazarlayarak senyöre gelir sağlayan kişilerdir (Taşar, 2016). Orta Çağ'da serfler sadece üretimin gerçekleştirilmesinde görev almayıp senyörlerin işgücü depolarını da oluşturmaktadırlar (Bloch, 1995). Bu dönemde toprak varlığının senyörlere ait olması ve toprak varlığına oranla oluşan işgücü fazlalığı, toprağın rant kaynağı haline gelmesine neden olmuştur (Ülgen, 2010). Tarım ve zanaat ile uğraşanların kendine özgü kurullarla oluşturdukları loncalar küçük imalat sistemlerini ifade etmektedir. Feodal düzenin sahip olduğu yapı ekonomik yönden; tarım sektörünün etkinliğine ve toprak mülkiyetine dayanmaktadır (Taşar, 2016). Feodal düzende toprak sahibi senyörler ve serfler arasındaki çalışma ilişkileri günümüzdeki işçi-işveren kavramından farklı niteliktedir. İşçilerin benlik bilinciyle işin devamlılığa karar vermemeleri, gönüllü faaliyetlere dâhil olmamaları (imece) ve ekonomik özgürlük kavramlarını tanınamaları nedeniyle farklılıklar olmuştur.

Rönesans (1300–1600) dönemi insanın, malların ve dünyanın yeniden tanımlandığı bir dönemi ifade eder. Rönesans döneminde temel düşüncenin merkezinde her şeyin ölçüsünü insan olarak kabul eden hümanizm vardır. Bu dönemde Orta Çağ'da hâkim olan skolâstik düşünce anlayışı reddedilerek bilim, felsefe, edebiyat ve sanatta özgür insan anlayışı savunulmuştur (Çetin, 2002). Bu savunular işgücünün de özgürlük kavramıyla tanışmasına zemin hazırlamıştır. Reform (1517–1648) dönemi ise burjuvaların feodal yapıya karşı olmalarının sonucu olarak meydana gelmiştir. Kilisenin üretilen malların maliyetine müdahale etmesi, yüksek miktarda bağış toplaması ve Avrupa'nın en geniş toprak varlıklarına sahip olan burjuvaların arazi varlıklarını genişletmelerine engel olması reform hareketlerini başlatmıştır (Tanilli, 2015). Geç Orta Çağ dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde ilk defa İngiltere'de feodal yapı çözülmeye başlamış; kapitalist toprak mülkiyetine, tarımsal sermayeye ve topraksız işçiye dayanan yeni bir tarımsal sınıf yapısı oluşmuştur (Bernstein, 2009). Mülksüz yani topraksız insan kaynağını barındıran tarım sektöründe geçici işgücü kavramı oluşmuştur. Bu dönemde kapitalist toprak mülkiyeti bulunan kişilerin arazilerinde çalışan geçici işgücü geçimlerini sağlamak için tarım sektöründen düzensiz gelir elde etmeye razı olmuşlardır.

Orta Çağ döneminde (1450–1750) ortaya çıkan merkantilist düşünce yapısı; ticareti esas alan ve bir ölçüde kapitalist bakış açısının farklı yorumlanmış şekli olarak görülen döneme hâkim bir ideolojidir (Kazgan, 1993; Taşar, 2016). Sanayi temelli ticareti ön plana çıkartan bu yapı nüfus artışını da önemsemiştir. Merkantilistlere göre

nüfus fazlalığı işgücü arzını doğuracak, işgücü arzi ücretleri düşürecek, düşük ücret uygun maliyetle üretimi sağlayacak, işgücü ucuzluğu üretimde doğrudan artış yaratarak ihracatta artışı sağlayıp ülkenin zenginliğini artıracaktır. Bu görüş düşük ücret politikası altında negatif ücret esnekliğine neden olarak işgücünü değersiz hâle getirmiştir. Üretimde işgücü bolluğundan faydalanılarak emek yoğun üretim yöntemini ön plana çıkarılmıştır. Merkantilist dönem içerisinde her ne kadar sanayi sektörü ön planda olsa da dönemin önemli iktisatçılarından Sir William Petty (1623–1687) üretim faktörlerine toprağı da dâhil ederek “işgücü servetin babasıysa, toprak da anasıdır” ifadesini kullanmıştır (Doğruyol ve Aydınlar, 2014). Bu ifade toprağın ve işgücünün birlikte anlamı oluşuna ve tarımsal üretime yapılan bir vurgu niteliğindedir.

Merkantilist sistemin tarım sektörünü değersizleştirilmesi sonucunda Fizyokrasi (1750–1776) görüşü ortaya konulmuştur. Merkantilist görüşün sanayi sektörünü ön plana çıkarmasına karşın fizyokratlar tarım sektörünü önemsemişlerdir. Fizyokrat görüşün temsilcilerinden biri olan François Quesnay (1694–1774) servetin tek kaynağının tarımsal ürün olduğu görüşünü öne sürmüştür (Neumark, 1943). Bu dönemde tarım; üretken olan ve üretim artışını sağlayarak net hâsılayı yaratan sektör olarak değerlendirmişlerdir (Ores, 1970). Fizyokratlar tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde üretkenliğin işgücünden çok toprağın niteliklerine bağlı olduğunu ileri sürmüşler ve üretkenliği fiziki açıdan değerlendirmişlerdir (Ersoy, 2008). Üretimde bireylerin niteliklerinin, verimli ve etkin çalışma koşullarının göz ardı edilmesinden dolayı sektöre verilen önemin somut bir çıktısı olmamıştır.

Osmanlı devletinin sahip olduğu genel toplumsal yapı; insanların yaşayış biçimlerine, ekonomik oluşumlara ve çalışma koşullarına dair bilgiler içermektedir. Toplumsal yapı içerisinde; kent alanlarındaki yöneticiler, tüccarlar ve esnafların; kırsal alanlarda ya da köylerde tarımla uğraşan köylüler veya henüz tam olarak yerleşik yaşama geçmemiş fakat tarımsal faaliyetlerle yaşamlarını devam eden göçebeler vardır. Toplumsal yapı; sahip olduğu nitelikler açısından çalışma hayatının şekillendirilmesinde doğrudan rol almışlardır (Yıldırım, 2017). 600 yıllık geçmişle tarihte önemli bir yeri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yüzyıldan itibaren ekonomisinin temel sektörü tarım olmuş ve nüfusun yaklaşık %90'ı geçimini tarımsal faaliyetler sonucunda elde etmiştir (Doğan ve ark., 2015). Ekonomide tarım sektörünün ağırlıklı gelir kaynağı olması nedeniyle çiftçinin toprağını bırakarak kent alanlarına göç etmesine izin verilmeyerek, toprağını terk edenlerden de “çift bozan vergisi” alınmıştır. Ayrıca toprak mülkiyeti çiftçi ve köylüye ait olmayıp, devletin elindedir. Yalnızca askeri başarı göstermiş kişilere tımar sistemiyle araziler verilmiş, tımar sahibinin inisiyatifinde çiftçi ve köylüler bu arazilerde tarımsal üretim gerçekleştirerek, öşür vergisi ödemişlerdir (Sumaytaoğlu, 2012). Osmanlı Devleti'nde işgücü arzi; göçmenler, yabancılar, askerler ve mahkûmlar, zanaatkarlar, kadınlar ve çocuklarla kölelerden oluşmuştur. Özellikle 1877-1878 arasında gerçekleştirilen Kırım Savaşı sonrasında geriye doğru yaşanan göçler sonucunda tarımda göçmen istihdamı ön plana çıkmış, “çifthaneye” sistemiyle göçmenlere tarımsal faaliyetleri gerçekleştirecekleri topraklar tahsis edilmiştir. 1877-1912 yılları içerisinde

yaklaşık 2 milyon göçmen tarımsal alanlarda istihdam edilmiştir. Askerler içerisinde devşirme usulüyle acemi ocağına kaydedilenler tarım işlerinde üreticilere yardım etmek kaydıyla ücret karşılığında istihdam edilmişlerdir. Kadınlar Osmanlı Devleti'nde kırsal alandaki emeğin temsilcisi olmuşlar, tarla ve hâce işlerinde çalışırken aynı zamanda el sanatları (ip eğirme, dokumacılık vb.) üretimine de katkı sağlamışlardır. Köleler ise daha çok kent alanlarında ev içi hizmetlerde istihdam edilirlerken nispeten daha az bir oranda tarım sektöründe de istihdam edilmişlerdir (Özbay, 2003). Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda tarımsal üretim küçük işletmeler (köylüler) tarafından gerçekleştirilmiştir. Tarımda doğal koşullara, iklimsel faktörlere bağlı olarak ve teknik uygulamalar dışında teknolojik girdiler kullanılmadan ücretsiz aile işgücünden yararlanılarak kendi hesabına üretim yapılmıştır. Tarımsal faaliyetlerden alınan vergilerin üreticiye ağır gelmesi, üreticiyi destekleyen bir kurum kuruluşunun olmaması ve tarımsal üretimdeki istikrarsızlıklar nedeniyle, sektörde mülksüzleşme sürecine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin tamamı tarım ürünleri üzerinden gerçekleştirilen ihracatı; Serbest Ticaret Anlaşması'nın (1840) getirdiği hükümler, Tanzimat Dönemi politikalarından kaynaklanan değişiklikler ve Balta Limanı Ticaret Antlaşması (1838) sonrasında (Baskıcı, 2003) tarım sektöründe istihdam edilen ve kendi geçiminden mesul olan işgücü yoksullaşmıştır. Yoksullaşma süreci işgücünü ücretli çalışma koşullarına ya da alternatif kazanç kaynakları aramaya yönlendirmiştir. Bu süreçte toprağın çok ve toprağa kıyasla işgücünün kısıtlı olması nedeniyle ortakçılık ve yarıcılık yöntemleri kullanılarak, büyük arazi sahipleri üzerinden köylülere gelir yaratılmıştır. Ortakçılık ve yarıcılık faaliyetlerine ek olarak, angarya da büyük arazi sahiplerine (ayanlara) işgücü kaynağı sağlayan bir yöntemdir. Ayanların arazilerinde köylüler; bir çift öküz ile iki gün tarla sürmek, iki gün tohum serpmek ve iki gün de hasat yapmak şeklinde açıklanan ve yılda altı gün işverenin (toprak sahibi / ayan) hesabına çalışan feodal sistem benzeri bir yapı içerisinde görev almışlardır (Özgün, 2012).

İşgücü; iktisat teorilerinin değerini belirleyen en önemli unsur olmakla birlikte Adam Smith (1723–1790), David Ricardo (1772–1823), Jean-Baptiste Say (1767–1832), Karl Marx (1818–1883), William Nassau Senior (1790–1864), William Stanley Jevons (1835–1882) ve Carl Menger (1840–1921) tarafından da sıklıkla sorgulanmıştır. Adam Smith özel mülkiyet hakkının ve sermaye birikiminin bulunmadığı ilkel toplumlarda yaratılan değer tamamen işgücünün bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Milletlerin Zenginliği kitabında; üretilen bir malın değer niteliğini taşıması için mutlaka işgücünün kullanılması gerektiği varsayımında bulunulmuş ve işgücünü değer oluşumunun evrensel ve tek ölçüsü olarak kabul edilmiştir (Smith, 2014). Smith ayrıca tarım sektöründe yer alan işgücünün, sanayi sektöründeki işgücüne göre değer yaratma konusunda daha üstün olduğunu savunmuştur (Subaşı ve Ören, 2018). Smith tarafından oluşturulan bu görüş zaman içerisinde David Ricardo ve Karl Marx tarafından ilkel toplum algısının dışına çıkarılarak, işgücünün yaratılan değer temel olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Liberalizm ve Marksizm birbirinden zıt iki kavram olarak görülse de Marx'ın klasik iktisatçılardan etkilenmesinin bir sonucu olarak işgücünün değer yaratma özelliği ortak görüş benimsenmiştir. Ricardo bir malın değerinin, o malın

üretmesinde harcanan işgücü miktarına eşdeğer olduğunu belirtmiştir (Genç ve Çağlayan, 2017). Marx ise; mallar için tanımladığı kullanım değeri, değişim değeri ve değerinin birey için anlamlı olması gerektiğini ifade etmiştir. Yani bir malın kullanım değeri yoksa mal bünyesinde nesnelleşmiş işgücü de hiçbir değer ifade etmemektedir (Marx, 2010). İşgücünün değer yaratma teorisi William Stanley Jevons (1835–1882) ve Carl Menger (1840–1921) tarafından marjinal fayda teorisi ile açıklanmıştır. Emek-değer teorisinde yaratımın temelini oluşturan işgücü, marjinal fayda teorisine tüketici tercihlerine göre şekillenen türev bir üretim fonksiyonu olarak tanımlanmıştır (Bocutoğlu, 2012).

İktisadi doktrinler ile analizi yapılan işgücünün üretim sürecinde sermaye unsuru olarak kabul edilmesi ve sistematik olarak kullanılmaya başlaması II. Dünya Savaşı sonrasında (1945'den sonra) anlam kazanmıştır (Kiker, 1971). Teorinin yanı sıra uygulamalı olarak işgücü 1960'ların başında Schultz ve Denison tarafından ele alınmış, ekonomik büyümenin bir kısmı fiziksel sermaye ile açıklanırken bir kısmı da işgücü ile açıklanmıştır (Schultz, 1967). Schultz (1961) ekonomik büyüme içerisinde açıklanamayan artık kısmın %36 ile %70 oranları arasında işgücüne (kayıtdışı istihdam) bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Denison (1962) ise; artık kısmının tamamının işgücü sermaye faktörü ile açıklanması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu dönemde seri üretime geçilmesi, kent alanlarında teknolojik gelişmeler ve yeni yatırımlara bağlı olarak iş imkânlarının artması; işgücünü ücret karşılığında çalışmaya yönlendirmiştir. Kırdan kente göçlerin de başladığı bu dönemde işçi-işveren ilişkileri gelişmeye; işgücü nitelikleri ve nicelikleri açısından sınıflandırılmaya başlanmıştır.

İşgücü sınıflandırması; sosyo-ekonomi değişimler ve dönüşümler sonucunda meydana gelmiştir. Tarım sektöründe yaşanan mülksüzleşme süreci, sanayi devrimi sonucunda kent alanlarında işgücü taleplerinin artması, artan işgücü taleplerinin salt kırsal işgücüyle karşılanamaması nedeniyle oluşan uluslararası göçler, insanların sosyo-kültürel ve ekonomik beklentilerinin değişmesi sonucunda meydana gelen ulusal göç hareketleri, kişilerin kentsel alanlarda yapılan yeni yatırımlarda ücret karşılığı çalışmaya razı olması işgücü sınıflarının oluşumuna neden olmuştur. Her toplumda işgücü sınıflarının oluşumu çeşitli sosyal, kültürel, ekonomik ve politik dinamiklere bağlıdır. Çalışma ekonomisi literatürüne uygun yapılan çalışmalarda işgücü sınıflarının oluşmasında toplumların endüstrileşmesi esas alınmış ve işçiler, işverenler, kendi hesabına çalışanlarla ücretsiz aile işçileri olmak üzere dört ana kategoride sınıflandırılmışlardır (Ekin, 1976). Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye'de ise işçi sınıflarının oluşumu üzerine yapılan araştırmalarda çoğunlukla; sendikal faaliyetler, örgütlü hareketler, siyasal mücadeleler ve grevler ile ilgili olmuştur. 1960'lı yıllardan sonra işçi sınıfı; gündelik yaşam, toplumsal cinsiyet, etnik köken, din, kültür gibi kimlikler üzerinden sınıflandırılmıştır (Çetinkaya, 2014).

1980'li yıllarda bilgi ve teknoloji yoğun üretimlerin yaygınlaşması işgücünün ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki önemine yapılan vurguyu arttırmıştır. İşgücüne bağlı olarak geliştirilen içsel büyüme teorileri; işgücünün iyi eğitilmiş ve nitelikli olması durumunda ekonomik büyümenin artacağını ortaya koymuştur (Nesterova ve

Sabıranova, 1998). Ekonomik kalkınma ve büyüme sürecinde işgücü, kendisini yenileyerek ve yeniden kullanarak üretimin devamlılığına ve kalitesine katkı sağlamakta, aynı zamanda fiziki sermayenin oluşturulmasına, verimliliğin artırılmasına, yeni teknolojilerin üretilmesine de yardımcı olmaktadır (Benhabib ve Spiegel, 1994). İşgücünün aynı zamanda nicelik ve nitelik yönünden geliştirilmesi istihdam üzerinde olumlu etki yaratmaktadır (Ogawa, ve ark., 1993). Bu süreçte talep edilen özelliklere sahip işgücü kent alanlarında yoğunlaşırken, yetenekleri ve eğitim düzeyi yeterli olmayan işgücü kırsalda tarımsal üretimde görev almaya başlamışlardır.

1990'lı yıllar ve sonrasında Romer (1990), Mankiw ve ark. (1992), O'Neill (1995), Goethez ve Hu (1996), Fernandez ve Mauro (2000), Kreishan (2011), Al-Habees ve Rumman (2012); üretim faktörlerini kullanarak yaptıkları tahminlerle işgücünün ekonomik büyüme üzerinde doğrudan pozitif etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Bu çalışmalar aynı zamanda ekonomik verimliliğin artırılmasında işgücünün rolünü de ortaya koymuş ve ekonomik büyümenin hızlandırılması için işgücüne duyulan gereksinime vurgu yapmıştır. Üretim faktörlerini kullanarak çalışmalarını gerçekleştiren Lau ve ark. (1991), Gemmel (1996), McDonald ve Roberts (2002); gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere kıyasla işgücünü ekonomik büyüme sürecinde daha etkin kullandıklarını ortaya koymuştur. Benhabib ve Spiegel (1994), Jones (1996), Engelbreth (1997), Barrio-Castro ve ark. (2002), Herbertsson (2003) ise; belirli bir kalkınma aşamasına ulaştıktan sonra işgücünün büyümeyi tetiklediğini, toplam faktör verimliliğini sağladığını ve Ar-Ge faaliyetlerini artırdığını ortaya koymuştur.

Günümüzde piyasaların küreselleşmesi, işgücü niceliklerinin ve niteliklerinin değişmesi, teknolojik gelişmelerin yaşanması, sektörel dinamiklerin farklılaşması, nüfus artışına bağlı olarak işgücü arzının artması, politik ve kültürel çatışmalardan dolayı kitlesel nüfus hareketlerinin meydana gelmesi, sosyo-ekonomik değişimlerin iç ve dış göçleri hızlandırması gibi nedenlerle üretim faktörlerinden olan işgücü de çeşitli gelişim ve dönüşümlere maruz kalmaktadır. Özellikle Türkiye'de son on yıl içerisinde yaşanan ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler kırsal alanda işgücü çeşidinin artmasına neden olmuştur. Tarımsal işgücü; nitelikleri, tabiiyetleri, ikamet yerleri gibi çeşitli özelliklerle bilinmektedir. Bu özelliklerin tanımlanması yapılacak bilimsel çalışmalara, kırsal alandaki insan kaynağına yönelik yapılacak planlamalara, verilerin kayıt altına alınmasına ve istatistiki açıdan analizlerinin yapılmasına katkı sağlayacaktır.

Tarımsal İşgücü Terminolojisi

Tarım sektöründe işgücü kaynakları genellikle; çiftçinin kendisi (kendi hesabına çalışan), ailesi (ücretsiz aile işçileri) ve belirli bir ücret ya da aynı ödeme karşılığında dışardan sağlanan işgücünden oluşmaktadır. Fakat tarım sektöründe çalışma süresinin değişmesi, işletmelerde ürün desenine göre işgücüne duyulan ihtiyacın farklılaşması, bazı ürünlerin ekim ve hasat dönemlerinde işgücüne olan talebin artması gibi nedenlerle üretim sürecinin planlanabilmesi için işgücünün faaliyet alanına göre tanımlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Tarım ekonomisi, tarımsal işletmecilik, tarımsal planlama, işgücü

piyasaları üzerine yapılan birçok çalışmada tarımsal işgücü farklı sınıflandırmalara konu olmuştur. Çalışma süreleri bakımından kendi içerisinde farklılaşan işgücü genellikle; daimi ve geçici işgücü olarak sınıflandırılmıştır. Tarım işletmelerinde çalışma süresine göre yapılan sınıflandırmaların dışında;

- Cinsiyete göre; erkek, kadın
- Yaşa göre; çocuk, yetişkin, ihtiyar
- Ücret alma zamanına göre; gündelikçi, aylıkçı, mevsimlik, yıllıkçı
- İkamet yerine göre; yerli, gezici
- İş alma şekline göre; götürücü, yüzdeci
- Tabiiyetine göre; yerli, yabancı olarak işgücü çeşitlendirilmiştir (Açıl, 1980; Erkuş ve ark., 1995; Görücü ve Akbıyık, 2010).

Genel bir sınıflandırma içeren bu başlıklar son on yıl içerisinde meydana gelen; siyasal, toplumsal değişimler, kırsal alanda yaşanan dönüşümler, sektörde işgücünün sosyo-ekonomik çeşitliliğinin artması gibi nedenlerle var olan yapı içerisinde kavramsal açıdan tam olarak işgücü çeşitlerinin tanımlanmasını karşılayamamaktadır. Örneğin; işin yapılacağı yere görece yakın yerlerde ikamet eden ve aldıkları yevmiye karşılığı gününbirlik olarak tarlalara giden işçiler yerli (gündelikçi) mevsimlik işçiler (Dedeoğlu, 2018) olarak tanımlanırken, göçmen-mülteci işgücünün piyasaya dâhil olması sonucunda "yerli" kavramı tabiiyet ve konaklama açısından yapılan karşılaştırmalarda anlam karmaşasına neden olmaktadır. Tarımsal işgücüne yönelik yapılan çalışmalarda bu anlam karmaşasını ortadan kaldırmak, üretim sürecinde işgücünün etkin planlanmasına imkân sağlamak, tarımsal işgücü verilerini düzenlemek ve istatistiksel kullanımını kolaylaştırmak amacıyla yapılan bu çalışmada kavramsal odaklı bir literatür taraması yapılmıştır. Kavramların bir araya getirilmesi ve geliştirilmesi sonucunda Şekil 1'deki işgücü çeşitleri elde edilmiştir. Tarımsal işgücü çeşitlerinin sınıflandırılmasında işletme içi ve işletme dışı insan kaynaklarında faydalanılmıştır.

İşletme İçi Tarımsal İşgücü

İşveren (işletme yöneticisi): bir tarım işletmesinde yönetimin kontrolünü sağlayan kaynak kullanımı konusunda karar alan, işletmenin finansal sorumluluklarını üstlenen, risk yönetimi yapan ve riske karşı garantör olan kişidir. Bir tarım işletmecisi doğrudan arazi sahibi olabileceği gibi kiraladığı arazi üzerinde de işveren statüsünde olup yanında en az bir kişi çalıştırmalıdır (Darıcı ve Taşçı, 2015; Kumaş, 2017). Fakat bir ortak ile işbirliği içerisinde görev paylaşımında da bulunabilir (FAO, 2007).

Kendi hesabına çalışan: bir tarım işletmesinde üretim sürecindeki tüm faaliyetleri tek başına gerçekleştiren, diğer işgücü kaynaklarının hiçbirinden yardım almayan kişilerdir. Kendi hesabına çalışanlar genel olarak işgücü karşılığında başka işletmelerde ücret kazanmaya ihtiyaç duymazlarken yetersiz toprak varlığına sahip olanlar işgücünün belirli bir kısmını pazarlamak durumunda kalabilirler (Patnaik, 1976). Kendi hesabına çalışanların iş istikrarı ve güvencesi olmayıp, herhangi bir sosyal güvence kapsamından ve diğer resmi düzenlemelerden de mahrumdurlar. Kendi hesabına çalışan kişilerin üretim

sürecinde kullandıkları kaynaklar genellikle aile mülkiyetine ait olup (Özkaplan, 1999), fiziksel sermayesi ve emeğini ortaya koyan kişinin gerçekleşen iş sonunda kazanç elde etmesi beklenmektedir (Darıcı ve Taşçı, 2015; Durusoy Öztepe ve Akbaş, 2018). Kendi mülkünün yanı sıra kiralama veya ortaklık yoluyla da üretim yapabilirler (TBMM, 1983).

Ücretsiz aile işgücü: geçimini tarımsal faaliyetlerden sağlayan ailelerde, aile bireylerinin işgücüne ihtiyaç duyulan işletme içi tüm faaliyetlerde yer alması sonucunda faydalanılan işgücü çeşididir. Ücretsiz aile işçileri genellikle ücretli bir işte çalışmaya yönelik eğitim düzeyinden yoksun olup, tarımsal faaliyetlerden elde edilen toplam gelirden aile reisinin inisiyatifine bağlı olarak istifade ederler (Kutal, 1992; Çakır, 2008; Elveren ve Elveren, 2010; Ağazade ve Eştürk, 2019). Tarım sektöründe ücretsiz aile işgücünün tamamına yakını kadın nüfusundan oluşmaktadır (Kutal, 1992; Uraz ve ark., 2010; Eştürk ve Ören, 2012; Şener, 2011; Bozkaya, 2013; Er, 2013; Şahinli ve Şahbaz, 2013; Gülçubuk, 2017). Erkeklerde ise hiç toprağı olmayan, mülkiyetinde üretim araçları bulunmayan ve aile reisi tanımına uymayan kişiler bu kategoriye dâhil edilmektedir (Ecevit, 2000; Özçatal, 2009). Ücretsiz aile işgücü emek karşılığında işverenenden (aile reisinden) ücret talep etmediği ve herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıt yaptıрма zorunluluğı olmadığı (Sarica, 2006; Candan 2007) için kayıtdışı bir emek arzından söz etmek güçtür.

İşletme Dışı Tarımsal İşgücü

Daimi (süreklili) işgücü: işin nev'ine göre tüm iş süresinde (en az bir üretim dönemi ya da yılı) tarım işletmesinde istihdam edilen kişilerdir. İşverenin himayesinde işletme içinde ve dışında daima görevlendirilip; günün her saatinde işverene bağlı olarak faaliyet gösterirler (Nalbandoğlu, 1948). Genellikle büyük ve orta ölçekli işletmelerde sigortalı ya da sigortasız istihdam edilirler (Şeker, 1986; Türkan Özşuca ve Toksöz, 2003). İşletme içerisindeki görevlerine uygun olarak yanaşma, bekâr çiftçi, çoban, kâhya gibi isimler alırlar (Aksöz, 1972; Açıl, 1980; Erkuş ve ark., 1995; Kabukçu ve Oğuz, 1998; Yıldırak ve ark., 2003; Oğuz ve Bayramoğlu, 2018). Daimi işgücü mevsimlik tarım işçilerine kıyasla daha fazla iş güvenliği, nispeten yüksek ücret karşılığı, daha iyi konaklama koşulları, sağlık hizmetlerine daha kolay erişim avantajlarına sahiptirler. Ayrıca uzun süre işletmede bulunduğu için geçici işgücüne kıyasla işleri daha iyi öğrenmiş ve kavramış olup daha verimli çalışır (Açıl, 1980; Erkuş ve ark., 1995; Kabukçu ve Oğuz, 1998; Rehber ve Çetin, 1998; Oğuz ve Bayramoğlu, 2018). Tarım sektöründe yaşanan işveren nüfusa karşılık genellikle tarımda daimi işgücü (mevsimlik işgücü içinde söz konusudur) daha gençtir. Bu durumun genel sebebi özellikle tarımda yer alan yabancı işgücünün; tarımın işgücü piyasalarına girebilmek için ilk basamak olarak görülmesidir (Martin, 2016).

Geçici (mevsimlik) işgücü: tarım işletmelerinde oluşan işgücü ihtiyacına karşılık başkasının tarım alanında ekim, ilaçlama, hasat, yetiştiricilik gibi tarımsal üretimin herhangi bir aşamasında ücretli/yevmiyeli veya aynı ödeme karşılığında görev alan, sözleşmeyle veya sözleşme olmaksızın çalışan, o ülkenin vatandaşı olan ya da olmayan (TBMM, 2015), gezici ya da geçici olarak çalışan kişidir.

Geçici işgücü; tarımsal faaliyetlerden yeterli geliri elde edemeyen, kiralayacakları arazide kullanacak makine-ekipmanı olmayan, arazi varlığı yetersiz olan ya da arazi varlığı olmayan bu nedenle gelir elde etmek amacıyla bireysel veya topluca yaşadığı bölgede ya da bölge dışında işgücü piyasasına dâhil olan kişilerdir (ILO, 2003; Culp ve Umbarger, 2004; Geçgin, 2009; Sarper, 2009; Görücü ve Akbıyık, 2010; Karaman ve Yılmaz, 2011; Kutlu, 2011; Rehber, 2013; Selek Öz ve Bulut, 2013; Çınar, 2014; KEİG Platformu, 2015; Kaya ve Özgülnar, 2015; Yıldırım, 2015; Kalaycı ve ark., 2016; Dedeoğlu, 2018). Geçici işgücü tarımsal faaliyetlerde bir yılda 150 günden az görev almaktadırlar (Rosenbaum, 2002). Tarım işletmelerinde istihdam edilen geçici işgücünün ücret karşılıkları genellikle günlük veya iş bitimi hesaplandığı için daimi işgücüne göre daha yüksek olup, emeğin nakdi karşılığı söz konusudur (Erkuş ve ark., 1995; Rehber ve Çetin, 1998). Bölge dışından gelen gezici işçilerin konaklama alanları ve yaşları genellikle işveren tarafından karşılanmaktadır (Aksöz, 1972). Bu durumda gezici işgücünün ücretleri yerleşik işgücüne kıyasla daha düşük olmaktadır. Geçici işgücü Türkiye'de kırsal alanın en yoksul kesimini oluşturup, en düşük ücret karşılıklarına işgücünü arz ederler (Tokin, 1990).

Yerleşik (kalıcı/gündelik/mahalli) işgücü: coğrafi koşullar ve mevsimsel faktörler göre tarım alanlarında yetiştirilen ürünlerin özellikleri, yetiştirilme süreleri ve hasat edilme işlemleri farklılık arz etmektedir. Bu nedenle yılın belirli dönemlerinde özellikle emek yoğun üretim yapan tarım işletmelerinde artan işgücü talebinin karşılanmasında yer alan ve daha çok ikamet ettiği alandaki işlerde maaş, yevmiye ya da aynı katkı karşılığında istihdam edilen kişilerdir (Martin ve ark., 1995; Özbekmezci ve Sahil, 2004; Arcury ve Quandt, 2007; Beleli, 2013; Uyan Semerci ve ark., 2014; Yiğit ve ark., 2017; Orhan, 2017; Orhan ve Akpınar, 2018).

Gezici (seyyar/göçebe) işgücü: temel geçim kaynakları tarım olan, yıl içerisinde tarımsal faaliyet çeşidine ve mevsimsel özelliklere göre tarımsal üretimin yapıldığı alana dışardan gelen, ücret karşılığında, sözleşmeyle veya sözleşme olmaksızın tarımsal üretimin herhangi bir aşamasında bireysel ya da topluca çalışan gerçek kişilerdir (Özbekmezci ve Sahil, 2004; Arcury ve Quandt, 2007; Can ve Kabalcı, 2008; Görücü ve Akbıyık, 2010; Çınar ve Lordoğlu, 2011; Beleli, 2013; Uyan Semerci ve ark., 2014; Yiğit ve ark., 2017; Orhan ve Akpınar, 2018; Ünlü Kaynakçı ve Mesutoğlu, 2018). Aile üyelerinin tamamının ya da büyük çoğunluğunun işe yönelik göç etme hali daha çok gezici mevsimlik tarım işçiliğinde gerçekleşmektedir (Bulut, 2013). Çoğunlukla tarımsal faaliyetlerde yer almak amacıyla Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden gelen işgücüdür (Karaman ve Yılmaz, 2011).

İmece (müşterek/gayri maddi) işgücü: özellikle kendi hesabına çalışanlar arasında karşılıklı işbirliğine ve gönüllülük esasına dayanan, birlikte çalışanların karşılıklı iş performanslarına destek olarak yardımsever faaliyetler gerçekleştiren işgücüdür (Ünlü ve Yürür, 2011). Kırsal alanda bir işin gerçekleşmesinde yer alma, işletmeler arasında doğrudan ve teknoloji kullanımına yönelik işgücü transferleri gerçekleştirme esasına dayanır ve toplumsaldir (Özgün, 2007). İmece işgücünün gönüllülük esasına dayanması emeği ücret karşılıksız arz etmeye neden olur (Kaderli, 2008).

Yerel işgücü: ikamet ettikleri bölgede faaliyet gösteren tarım işletmelerinde değişik sürelerde görev alan kişilerdir (Çalgüner, 1943). Bölgeyi tanımları, genellikle tarım işlerinde düzenli olarak görev almaları nedeniyle işverenin üretim sürecini kolaylaştıran, etnik ve kültürel nedenlerle uyum problemleri yaşamayan işgücüdür. Yerel işgücü bu özellikleri nedeniyle yabancı işgücüne kıyasla daha iyi ücretlerle çalışmayı talep etmektedirler (Kaygısız, 2017; Dedeoğlu, 2018).

Yabancı işgücü: Türk vatandaşı olmayan, göçmen veya mülteci statüsünde ülkeye giriş yapan kişilerdir. Dil problemleri, işgücü niteliklerinde düşüklük ve yasal olmayan çalışma koşullarından dolayı kayıtdışı olarak tarım sektöründe istihdam edilirler (Akay Ertürk, 2016; Aslan 2018; İlğazi, 2019). Bu problemlerden dolayı sosyal güvence ve yüksek ücret taleplerinin olmaması (Güllüpnar, 2012; Güney ve ark. 2013) nedeniyle de maliyetleri minimize etme amacıyla işveren açısından istihdamda önceliklidirler (Biçerli, 2000; Bayramoğlu ve Bozdemir, 2019). Türkiye tarım piyasasında ağırlıklı olarak Suriyeli, Afgan ve Gürcüler yabancı işgücünü oluşturmaktadırlar (Karaman ve Yılmaz, 2011; Çetin, 2016; Yıldırım, 2016).

Değerlendirme

Ekonomi kuramının var oluşu ve oluşturulan teorilerin temelinde işgücü; diğer üretim faktörlerinin de etkin kullanımına imkân sağlaması nedeniyle biraz daha ön planda tutulmuştur. Bu nedenle işgücüne dinamizm kazandırılması, işgücünün kayıt altına alınarak verilerin oluşturulması ve bu doğrultuda işgücünün planlanması gerekmektedir. Kırsal alanda yaşayan, düşük gelir elde eden, istihdam alanlarının çeşitlendirilememesi nedeniyle ekonomik kısıtları olan, sosyal yaşam imkânlarından mahrum, kendi arazi varlığı olmadığı için sürdürülebilir gelir elde edemeyen kişilerin; mevsimlik tarım işçisi olma veya kentsel alanlara göç etme ihtimalleri daha yüksektir. Bu nedenle kırsal alanda işgücü çeşitlerine göre sürdürülebilir ücret politikalarının belirlenmesine, bunun içinde öncelikle işgücü çeşitlerine göre potansiyel insan kaynağı varlığının belirlenmesine ve tanımlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye’de özellikle son yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler nedeniyle istihdam odaklı bir göç politikasının belirlenmesine ve diğer sektörler içinde insan kaynağı yaratan tarım sektöründeki işgücü özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. İşgücünün sınıflandırılması; planlama ve organizasyon açısından avantajlar yaratacaktır. Tarım sektöründe üretim planlamasına yönelik olarak avantaj sağlayacak sınıflandırma sistemi; işgücünün niteliklerinin artırılmasına ve işgücünün özelliklerine uygun projeler geliştirilmesine, bilimsel çalışmalarda sağlıklı verilerin elde edilebilmesine doğrudan imkân sağlayacaktır.

Tarım sektöründe istihdam edilen bireylerin mesleki bir tanımlamanın kapsamında olmaması piyasa koşullarında işgücü arz fazlasının oluşmasına neden olmaktadır. Tarımdaki kayıtdışı, düzensiz, sosyal güvenceden yoksun insan kaynağı, ücretlerin de olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu yönüyle de işgücü çeşitlerinin sınıflandırılması gerekmektedir. Sınıflandırma; tarımsal üretimde görev alan genel işgücü profilini belirlemesi, yasal

mevzuatlarla mesleğin tanımlanarak koruma altına alınması, işgücüne yönelik kayıt sisteminin oluşturulmasına katkıda bulunulması amaçlarını taşımaktadır. Ayrıca işgücünün sınıflandırılması; tarım sektöründeki işgücü piyasasının düzenlenerek, örgütlenme düzeyine katkı sağlayacaktır. Örgütlenmenin sağlanması sosyal korunma ve sosyal güvence oluşumu konusunda farkındalık yaratılmasını sağlayacak, uzun vadede tarımsal işgücü piyasalarında bir emeklilik sisteminin oluşturulmasına olanak sağlar. Böylece tarım sektöründe işgücünün sürdürülebilirliği sağlanacaktır. Tarımsal işgücünün sınıflandırılması; kırsal alanda istihdam açısından yaratılacak farkındalığı sağlayacaktır. Ayrıca yapılan sınıflandırmanın yapılacak tüm bilimsel çalışma ve etkinliklerde altlık oluşturması beklenmektedir.

Kaynaklar

- Açıl FA. 1980. Tarım Ekonomisi. Ankara. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 721, Ders Kitabı: 213: 178-180.
- Ağazade S, Eştürk Ö. 2019. Türkiye Tarım Sektöründe Emek Verimliliği ve İstihdam İlişkisinin İncelenmesi. Sosyal Güvenlik Dergisi, 9: 237-254.
- Akay Ertürk S. 2016. Tarımsal Faaliyetlerde Çalışan Suriyeli Sığınmacılar: Altınözü (Hatay) Örneği. TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu. Ankara, 13-14 Ekim 2016, 469-486.
- Aksöz İ. 1972. Zirai Ekonomiye Giriş, Zirai İşletmecilik-Genel Kısım. 2. Baskı, Erzurum. Atatürk Üniversitesi Yayınları No:252/c, Ziraat Fakültesi Yayınları No:15, Ders Kitapları Serisi No:10, 64-68.
- Al-Habees MA, Rumman MA. 2012. The Relationship between Unemployment and Economic Growth in Jordan and Some Arab Countries. World Applied Sciences Journal, 18: 673-680.
- Arcury TA, Quandt SA. 2007. Delivery of Health Services to Migrant and Seasonal Farmworkers. Annual Review of Public Health, 28: 345-363.
- Aslan H. 2018. Uluslararası Mevsimlik Tarım Göçü: Artvin Örneği. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Barrio-Castro T, Lopez-Bazo E, Serrano-Domingo G. 2002. New Evidence on International R&D Spillovers, Human Capital and Productivity in the OECD. Economies Letters, 77: 41-45.
- Baskıcı M. 2003. Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58: 29-53.
- Bayramoğlu Z, Bozdemir M. 2019. Dış Göçlerin Mevsimlik Tarım İşçiliği Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi. Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 9: 1164-1176.
- Bayramoğlu Z, Bozdemir M. 2018. Tarımda Teknoloji Kullanımının İşgücü Verimliliğine ve İstihdama Etkisi. 2. Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi, Nevşehir, 12-14 Nisan 2018, 417-434.
- Beleli Ö. 2013. Mevsimlik Tarım İşçiliği ve Çocuklar: Sorun Analizi ve Politika Önerileri. Ankara. Kalkınma Atölyesi, Altan Matbaası.
- Benhabib J, Spiegel MM. 1994. The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence from Aggregate Cross-Country Data. Journal of Monetary Economics, 34: 143-173.
- Bernstein H. 2009. Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri. 2. Baskı, İstanbul. Yordam Kitap.
- Biçerli K. 2000. Çalışma Ekonomisi. İstanbul. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Bloch M. 1995. Feodal Toplum. 2. Baskı, Ankara. Gece Yayınları.
- Bocutoğlu E. 2012a. İktisat Teorisinde Emegün Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emegün Yolculuk. Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1: 127-150.

- Bocutoğlu E. 2012b. İktisat Teorisinde Emegün Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emegü Yolculuk. Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1: 127-150.
- Boratav K. 2004. Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm. Ankara. İmge Kitabevi.
- Bozdemir M, Bayramoğlu Z. 2018. Tarımsal Üretimde Arazi Büyüklüğünün İşgücü Verimliliğine Etkisi. 5. ASM Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi. Antalya, 3-5 Mayıs 2018, 3-12.
- Bozkaya G. 2013. Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Analiz. Sosyal Bilimler Dergisi, 3: 69-89.
- Bulut E. 2013. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yaşam ve Çalışma Koşullarına İlişkin Bir Saha Araştırması: Kocaali Örneği. T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Sakarya.
- Can M, Kabalcı F. 2008. Şanlıurfa İli Suruç İlçesinde Mevsimlik Tarım İşçisi Çocukların Çalışma Durumları. 7. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu, Şanlıurfa, 7-9 Kasım 2008.
- Candan M. 2007. Kayıt Dışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Culp K, Umbarger M. 2004. Seasonal and Migrant Agricultural Workers; a Neglected Work Force. AAOHN Journal, 52: 383-390.
- Çakır Ö. 2008. Türkiye’de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 31: 25-47.
- Çalgüner C. 1943. Türkiye’de Ziraat İşçileri. Ankara. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Rektörlüğü Yayını.
- Çetin H. 2002. Liberalizmin Tarihsel Kökenleri. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3: 79-96.
- Çetin İ. 2016. Suriyeli Mültecilerin İşgücüne Katılmaları ve Entegrasyon: Adana-Mersin Örneği. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1001-1016.
- Çetinkaya YD. 2014. “Sefaletten İhyaya”: Türkiye işçi sınıfı tarihi ve E.P. Thompson. Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, 17: 201-221.
- Çınar S. 2014. Öteki Proletarya, De-proletarizasyon ve Mevsimlik Tarım İşçileri. 1. Baskı, Ankara. NotaBene Yayınları.
- Çınar S, Lordoğlu K. 2011. Mevsimlik Tarım İşçileri: Marabandan Ücretli Fındık İşçiliğine, III. Uluslararası Sosyal Haklar Kongresi, Bildiriler Kitabı.
- Darıcı B, Taşçı HM. 2015. Kendi Hesabına Çalışılan İşler: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. Yönetim ve Ekonomi, 22: 15-30.
- Dedeoğlu S. 2018. Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine. Çalışma ve Toplum, 56: 37-67.
- Demirci R, Özçelik A. 1990. Tarım Tarihi. Ankara. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 1186, Ders Kitabı: 340.
- Denison EF. 1962. Sources of United States Economic Growth. Readings in Economics, New York: McGraw-Hill Book Company.
- Doğan Z, Arslan S, Berkman AN. 2015. Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8: 29-41.
- Doğruyol A, Aydınlar K. 2014. İktisatta Gizemini Koruyan Bir Bilinmeyen: Değer Felsefesinin Mutlak Değerinden İktisadın Nispi Değerine. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14: 129-152.
- Durusoy Öztepe N, Akbaş S. 2018. Türkiye’de Kendi Adına ve Hesabına Çalışanların Sosyal Güvenliği. Sosyal Güvenlik Dergisi, 8: 67-94.
- Ecevit Y. 2000. Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset. İstanbul. Tüsiad Yayınları, Sayfa 144.
- Eflatun. 1980. Devlet. 4. Baskı, Ankara. Remzi Kitabevi.
- Ekin N. 1976. Endüstri İlişkileri. İstanbul. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını.
- Elveren MA, Elveren AY. 2010. Türkiye’de Refah Rejiminin Dönüşümü ve Bireysel Emeklilik Sistemi. Mülkiye Dergisi, 34: 243-258.
- Engelbrecht HJ. 1997. International R&D Spillovers, Human Capital and Productivity in OECD Economics: An Empirical Investigation. European Economic Review, 41: 1479-1488.
- Er Ş. 2013. Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılım Oranını Etkileyen Faktörlerin Bölgesel Analizi. Öneri Dergisi, 10: 35-44.
- Erkuş A, Bülbül M, Kırıl T, Açıl FA, Demirci R. 1995. Tarım Ekonomisi. Ankara. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, 127-128.
- Ersoy A. 2008. İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi. 3. Basım, Ankara. Nobel Basımevi.
- Eştürk Ö, Ören, MN. 2012. Türkiye Kırsalında Gelir Dağılımı İstihdam ve Gıda Güvencesi. 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi. Konya, 5-7 Eylül 2012, 50-56.
- Fernandez E, Mauro P. 2000. The Role of Human Capital in Economic Growth: The Case of Spain. IMF Working Paper, WP/00/8: 1-27.
- Flannery KV. 1983. Early Pig Domestication in the Fertile Crescent, a Retrospective Look. The Hilly Flanks and Beyond, Chicago (IL): Oriental Institute, 88-163.
- Food and Agriculture Organization of The United Nations (FAO). 2007. http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/ess_test_folder/World_Census_Agriculture_/Country_info_2010/Other_materials/JAM_ENG_CONCEPTS_2007.pdf, [Erişim Tarihi: 06 07 2019].
- Geçgin E. 2009. Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1: 3-35.
- Gemmel N. 1996. Evaluating the Impacts of Human Capital Stocks and Accumulation on Economic Growth: Some New Evidence. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 58: 9-28.
- Genç SY, Çağlayan T. 2017. İktisadi Düşüncede Değerin Kaynağı Sorunsalı. Çalışma ve Toplum, 2: 667-680.
- Goetz SJ, Hu D. 1996. Economic Growth and Human Capital Accumulation: Simultaneity and Expanded Convergence Tests. Economics Letters, 51: 355-362.
- Görücü İ, Akbıyık N. 2010. Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçiliği: Sorunları ve Çözüm Önerileri. Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 3: 189-220.
- Gülçubuk B. 2017. 6331 Sayılı Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Tarımda Çalışanlar İçin Bir Şey İfade Eder mi?. International Journal of Social Sciences and Education Research, 3: 573-582.
- Güllüpinar F. 2012. Göç Olgusunun Ekonomi-Politigi ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 2: 53-85.
- Günay E. 2015. Antik Çağ Ekonomileri ve Gelenek ile Çok Tanrılı Dinlerin Etkisinde Olan Antik Çağdaki İktisadi Düşüncelerin Özellikleri. International Journal of Academic Value Studies, 1: 46-64.
- Güney T, Tuncer G, Kılıç R. 2013. Uluslararası Göçün İşgücü Piyasasındaki Ücret Düzeyi Üzerine Etkileri: Bir Literatür Araştırması. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 35: 41-54.
- Herbertsson TT. 2003. Accounting For Human Capital Externalities with an Application to the Nordic Countries. European Economic Review, 47: 553-567.
- International Labour Organization (ILO). 2003. Decent Work in Agriculture, International Workers. Symposium on Decent Work in Agriculture. Geneva, 15-18 September.

- İlgazi A. 2019. Suriyeli Sığınmacıların Emek Piyasasına Etkileri Gaziantep ve Şanlıurfa Örneği. Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi, 3: 93-123.
- Jones CI. 1996. Human Capital, Ideas and Economic Growth. VIII Villa Mondragone International Economic Seminar in Rome on June 25-27, 1-28.
- Kabukçu MA, Oğuz C. 1998. Tarım Ekonomisi. Konya. Selçuk Üniversitesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 74-76.
- Kaderli Z. 2008. Deliorman'ın Aydoğdu Köyünde Meci/ İmece. Türk Bilgi, 16: 90-112.
- Kalaycı M, Sayın, C, Sav, O. 2016. Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçileri ve Uygulanan Politikalar. XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi. Isparta, 25-27 Mayıs, 1227-1234.
- Karaman K, Yılmaz AS. 2011. Mevsimlik Tarım İşçileri ve Enformel İlişkiler Ağı: Giresun'da Çalışan Mevsimlik Tarım İşçileri Üzerine Bir Araştırma. ZfWT (Zeitschrift für die Welt der Türken), 3: 211-226.
- Karayalçın M. 1971. Türkiye'de Tarım İşçisi Çalışma Koşulları ve Ücretler. Ankara. MPM Yayınları.
- Kaya M, Özgülner N. 2015. Mevsimlik (Gezici/Geçici) Tarım İşçilerinin İki Yerleşim Birimindeki Yaşam Koşulları ve Sağlık Durumlarına Niteliksel Bakış. Turk J Public Health, 13: 115-126.
- Kaygısız İ. 2017. Suriyeli Mültecilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri. İstanbul. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Kazgan G. 1993. İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. İstanbul. Remzi Kitabevi.
- KEİG Platformu. 2015. Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği. <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/Mevsimlik-tarim-isciligi-bilgi-notu-7-temmuz-2015.pdf>, [Erişim Tarihi: 28 09 2019].
- Kiker BF. 1971. The Historical Roots of the Concept of Human Capital. Investment in the Human Capital, Colombia: University of South Carolina Press, 51-75.
- Kreishan FM. 2011. Economic Growth and Unemployment: An Empirical Analysis. Journal of Social Sciences, 7: 228-231.
- Kumaş H. 2017. Türkiye'de Kendi Hesabına ve İşveren Olarak Çalışanların Sosyo-Demografik Özellikleri ve Gelir Durumları: TÜİK İşgücü, Gelir ve Yaşam Koşulları ve Yaşam Memnuniyeti Araştırmaları Mikro Veri Setlerine Göre Görünüm. <https://www.researchgate.net> [Erişim Tarihi: 18 12 2019].
- Kutal G. 1992. Türkiye'de İstihdamın Yapısında Kadın İşgücü. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 37-38: 45-61.
- Kutlu S. 2011. Erişkin Göçebe Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yaşam Kalitesi Düzeyi ve Etkileyen Faktörler. T.C. Harran Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.
- Lau LJ, Jamison DT, Louat F. 1991. Education and Productivity in Developing Countries: An Aggregate Production Function Approach. World Bank PRE Working Paper Series, 612: 1-33.
- Legge A. 1996. The Beginning of Caprine Domestication Action in Southwest Asia. In Harris, 62-238.
- Mankiw NG, Romer D, Weil DN. 1992. A Contribution to the Empirics of Economic Growth. The Quarterly Journal of Economics, 407-437.
- Martin PL. 2016. Migrant Workers in Commercial Agriculture. International Labour Office, Sectoral Policies Department, Conditions of Work and Equality Department, Geneva.
- Martin SL, Gordon TE, Kupersmidt JB. 1995. Survey of Exposure to Violence among the Children of Migrant and Seasonal Farm Workers. Public Health Reports, 110: 268.
- Marx K. 2010. Kapital. 1. Cilt, İstanbul. Yordam Yayınları.
- McDonals S, Roberts J. 2002. Growth and Multiply of Human Capital in an Augmented Solow Model: A Panel Data Investigation. Economic Letters, 74: 271-276.
- Nalbandoğlu R. 1948. Türkiye'de Ziraat İşçilerinin Durumu, İçtimai Siyaset Konferansı. Birinci Kitap, İstanbul. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Nesterova DV, Sabirianova KZ. 1998. Investment in Human Capital under Economic Transformation in Russia. EERC Working 99/04: 1-54.
- Neumark F. 1943. İktisadi Düşünceler Tarihi. Cilt 1, İstanbul. İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:1, İktisat Fakültesi No:19.
- O'Neill D. 1995. Education and Income Growth: Implications for Cross-Country Inequality. Journal of Political Economy, 103: 6.
- Ogawa N, Jones WJ, Williamson JG. 1993. Human Resources in Development along the Asia-Pacific Rim. Oxford: Oxford University Press, 78-79.
- Oğuz C, Bayramoğlu Z. 2018. Tarım Ekonomisi. 3. Basım, Konya. Atlas Akademi, 58-59.
- Ores J. 1970. The Evolution of Economic Thought. Second Edition, New York. Harcourt, Brace and World Inc.
- Orhan F. 2017. Erzincan'da Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği ve Yaşanan Sorunlara Yönelik Coğrafi Bir İnceleme. Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 69: 59-68.
- Orhan F, Akpınar E. 2018. Türkiye'de Mevsimlik Göçlere Bir Örnek: Gezici Tarım İşçiliği. TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu. Ankara, 3-6 Ekim, 412-423.
- Özbay RD. 2003. 19. Yüzyılda Osmanlıda Devletin Emek İstihdamı. T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Özbekmezci Ş, Sahil S. 2004. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal, Ekonomik ve Barınma Sorunlarının Analizi. Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 19: 261-274.
- Özçatal EÖ. 2009. Tokat Emek Piyasasında Kadın İşgücünün Konumunun Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Analizi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 1: 54-74.
- Özgül A. 2007. Kılçıksız Emek, Yağsız Sermaye: Gayri-maddi Emek Tartışması. <https://www.researchgate.net> [Erişim Tarihi: 13 12 2019].
- Özgül C. 2012. Batı Anadolu'da Tarımsal İşgücü ve Ücretler (1844-1914). Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5: 319-331.
- Özkaplan N. 1999. İşgücü Piyasasına Ait Kavramların Sorgulanması. Ekonomik Yaklaşım, 10: 61-85.
- Patnaik U. 1976. Class Differentiation within the Peasantry: an Approach to Analysis of Indian Agriculture. Economic and Political Weekly, September 25, 11: A82-A101.
- Rehber E. 2013. Tarım Ekonomisi. Bursa. Ekin Yayınevi, 123-125.
- Rehber E, Çetin B. 1998. Tarım Ekonomisi. Bursa. VİPAŞ AŞ, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, 80-81.
- Romer PM. 1990. Capital Labor and Productivity. University of Chicago and Center for Advanced Study in the Behavioural Sciences, Microeconomics, 337-367.
- Rosenbaum RP. 2002. Migrant and Seasonal Farmworkers in Michigan: From Dialogue to Action. Michigan. Michigan State University JSRI Publications, 39.
- Rothbard MN. 1995. Classical Economics. Volume 2, London. An Austrian Perspective on the History of Economic Thought.
- Sarıca AO. 2006. Kayıt Dışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Planlama Uzmanlığı Tezi, Ankara.
- Sarper S. 2009. İş Hukuku. İstanbul. Beta Yayınları.
- Schultz TW. 1961. Investment in Human Capital. American Economic Review, 61: 17.
- Schultz TW. 1967. Investment in Human Capital. 5th Edition, New York. Readings in Economics, McGraw Hill Book Company.
- Selek Öz C, Bulut E. 2013. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Türk Hukuk Sistemi İçerisindeki Yeri. ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, 1: 94-111.

- Smith A. 2014. Milletlerin Zenginliği (The Wealth of Nations). 9. Baskı, İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Subaşı S, Ören N. 2018. Türkiye’de Tarımsal Araştırma Geliştirme Yayım Politikaları ve Tarımsal Büyüme İlişkileri. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE). <http://www.tepge.gov.tr/Dosyalar/Yayinlar/2cbff15be97a420e8fd6c353a5c3029b.pdf>, [Erişim Tarihi: 21 04 2018].
- Sumaytaoğlu EC. 2012. Osmanlıda ve Türkiye’de Tarımsal Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Uygulaması. Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Şahinli MA, Şahbaz N. 2013. Türkiye’de Tarım Sektöründe Kadın İstihdam Profili. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 3: 55-70.
- Şeker M. 1986. Türkiye’de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi. 1. Baskı, Ankara. Değişim Yayınları.
- Şener Ü. 2011. Kadın İstihdamında Sorun Alanları, Asyaya Örneği Üzerinden. TEPAV, Kadın Emeği Konferansı, Kadın İstihdamı ve Sorun Alanları. Ankara, 3 Mayıs 2011.
- Tanilli S. 2015. Yüzyılın Gerçeği ve Mirası. 1. Baskı, İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TARIM-İŞ, TÜRK-İŞ. 1992. Türkiye’de Tarım ve Orman İşçilerinin Yasal Sorunları Sempozyumu. Ankara. Tarım-İş Yayınları.
- Taşar MO. 2016. İktisadi Doktrinler ve Tarihsel Gelişimi. Konya. Palet Yayınları.
- Tokin İH. 1990. Türkiye’de Köy İktisadiyatı. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Türcan Özsuca Ş, Toksöz G. 2003. Sosyal Koruma Yoksunluğu, Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler. Ankara. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 591: 60.
- TARMAKBİR. 2018. Türk Tarım Alet ve Makineleri İmalatçıları Birliği, Türkiye Tarım Makineleri Sektörü. Sektör Raporu. Ankara, 5 Şubat 2018.
- TBMM. 1983. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu. Kanun Sayısı: 2926. [Erişim Tarihi: 19 07 2019].
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). 2015. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. No: 716. <https://www.tbmm.gov.tr> [Erişim Tarihi: 18 07 2019].
- Uraz A, Aran M, Hüsamoğlu M, Okkalı Şanalmiş D, Çapar S. 2010. Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımında Son Dönemde Gözlenen Eğilimler. Ankara. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, Çalışma Raporu, Sayı 2.
- Uyan Semerci P, Erdoğan E, Kavak S. 2014. Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği 2014 Araştırma Raporu. Hayata Destek İnsani Yardım Derneği.
- Ülgen P. 2010. Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış. Mukaddime, Sayı 1, <http://mukaddime.artuklu.edu.tr/> [Erişim Tarihi: 23 04 2018].
- Ünlü Kaynakçı FZ, Mesutoğlu C. 2018. Göçebe Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Çocuklar: Ekolojik Sistem Yaklaşımına Dayalı Bir Değerlendirme. Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi, 6: 116-126.
- Ünlü O, Yürür S. 2011. Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve Görev/Bağlamsal Performans İlişkisi: Yalova’da Hizmet Sektörü Çalışanları ile Bir Araştırma. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37: 183-207.
- Yıldırak N, Gülçubuk B, Gün S, Olhan E, Kılıç M. 2003. Türkiye’de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları. Ankara, Tarım-İş, Türkiye Orman Topraksu Tarım ve Tarım Sanayii İşçileri Sendikası, Yayın No: 2003/4: 78-79.
- Yıldırım K. 2017. Osmanlı’da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler. 3. Baskı, İstanbul. İletişim Yayınları, Araştırma - İnceleme Dizisi No: 315.
- Yıldırım UD. 2015. Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Mevsimlik Tarım İşçileri: Sakarya Örneği. 1. Basım, İstanbul. Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Yıldırım UD. 2016. Karadeniz’de Çay ve Fındık Üretiminde Göçmen İşgücünün Etnikleşme Süreçleri. Karadeniz Araştırmaları, 52: 191-210.
- Yiğit B, Çiçek Ö, Öztürk M. 2017. Gezici Mevsimlik Tarım İşçileri İle Yerli Mevsimlik Tarım İşçilerinin Karşılaştırmalı Analizi: Isparta İli Örneği. Ünye İİBF Dergisi, 1: 1-25.
- Yüksel H. 2014. Emek Kavramının Ortaya Çıkışında Rol Oynayan Tarihi Dönüm Noktalarının Süreç Merkezli Değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19: 257-273.